

לוב

(Libya). מדינה בצפון אפריקה. ב-1911-1943 היתה בשלטון האיטלקים. יהודים ישבו בקיריני (Cyrene) שבקירינאיקה (Cyrenaica) מאז המאה השנייה לפני הספירה, ואולי אף לפני-כן. בשנים 116-117 מרדו היהודים ברומאים, השתלטו על שטחים גדולים אך דוכאו ונערך בהם טבח נורא. הידיעות הראשונות על יהודים בטרפולי הן מהמאה הרביעית. במאות השנים האחרונות היתה קהילת טריפולי הגדולה והחשובה בקהילות שבכול חלקי ל', ושנייה לה היתה קהילת בנגאזי (Benghazi) בקירינאיקה, שהיתה חלק מיחידה מדינית-מנהלית נפרדת.

הקיבוץ היהודי בל' היה הקטן בקיבוצי ישראל בצפון אפריקה, אך שיעורו באוכלוסייה היה הגבוה ביותר: ב-1931 היה מספר היהודים בל' כ-21,000 – 4% מכלל התושבים. ערב מלחמת-העולם השנייה היה מספרם כ-30,000. יותר ממחציתם ישבו בטרפולי, כ-10% - בבנגאזי, ויתרם בעשרות יישובים קטנים.

בשלטון האיטלקים פעל בקרב יהודי ל' מוסד חינוך שיזמו יהודי איטליה. השפעת השלטון האיטלקי על יהודי ל' היתה קטנה מהשפעת השלטון הצרפתי על יהודי ארצות המגרב: שלטון האיטלקים היה קצר, יחסית, ורק ב-1931 השלימו למעשה את השתלטותם על ל'. האיטלקים גם לא גיבשו קו פעולה ברור ביחס ליהודים, והתלבטו בין שתי גישות סותרות: קו אחד דגל בקידום מדיני וחברתי של היהודים, וכנגדו פעלה מגמה שחששה שמא 'העדפה יתרה' של היהודים תעורר את זעם התושבים הערבים המוסלמים.

ב-1935 נגזרה 'גזירת השבת', וסוחרים יהודים נאלצו לפתוח את חנויותיהם בשבת. ואולם, נראה שהגזירה לא היתה פרי מדיניותה של הממשלה ברומא, אלא יוזמה של ביורוקרטים איטלקים בל', שלא השלימו עם שיתוק כלכלתה של העיר טריפולי בשבת. בביקורו בל' ב-1937 הסכים בניטו מוסוליני להיפגש עם נציגי הקהילה, והבטיח לרב הראשי, אלדו לטס, שהמסטר הפשיסטי יכבד את המסורות של היהודים. ואכן, באותה שנה בוטלו כול העונשים שהוטלו על הסוחרים היהודים בעטייה של 'גזירת השבת'.

עם התקרבותה של איטליה לגרמניה הנאצית ב-1938 השתדלו השלטונות בל', ובראשם המושל איטאלו בלבו, שלא לתת ביטוי לקו האנטי-יהודי החדש של ממשלת איטליה. השלטונות נמנעו, מתוך רצון לשמור על הסדר הציבורי, מלהפיץ בל' את דברי הנאצה נגד היהודים שהרבו להשמיע שידורי רדיו בארי האיטלקי ושנועדו לאוזני הערבים בארצות המגרב. ב-1938 נחקקו באיטליה 'חוקי הגזע' נגד היהודים, ואולם, בל' הקהה איטאלו בלבו את עוקצם וניטרל את הארגונים הפשיסטיים המקומיים של ה'חולצות השחורות', שרצו מדיניות תקיפה יותר נגד היהודים. נראה שיהודי ל' סבלו מפגיעות הפשיסטים המקומיים פחות משסבלו מהתנכלויות התושבים המוסלמים, שגילו יחס עויין ליהודים על רקע

המאורעות שהתחוללו אז בארץ-ישראל. היחידים שנפגעו אז מ'חוקי הגזע' היו דווקא יהודים אזרחי איטליה, שפוטרו ממשרותיהם בשירות הציבור. אומנם, הוחלט כי כול התלמידים היהודים יוצאו ממוסדות החינוך הציבוריים, ואולם, בלבו הקים למענם כיתות מקבילות באותם בתי-ספר יסודיים, ואיפשר לקהילה לדאוג בעצמה להמשך לימודיהם של התלמידים שהוצאו מבתי-הספר התיכוניים. לא נשמר גם האיסור ב'חוקי הגזע' על ישיבת יהודים זרים בתחומי שלטונה של איטליה, ועד להצטרפותה של איטליה למלחמה ב-10 ביוני 1940 הוסיפו לשבת בל" מאות יהודים אזרחי צרפת ונתיני בריטניה. אחרי הצטרפות איטליה למלחמה נתקבלו מרומא הוראות לכלוא את היהודים הללו במחנה ריכוז בג'אדו (Giado;) (Jadu), כ-150 ק"מ מטריפולי, אך גם הדבר הזה נעשה באופן חלקי בלבד.

תפנית לרעה במצב יהודי ל" חלה לאחר שב-28 ביוני 1940 נהרג המרשל בלבו בתאונת מטוס. ה'חולצות השחורות' האשימו את היהודים באגירת מזון ובריגול לטובת בריטניה. ב-9 בדצמבר 1940 פתחו הבריטים בהתקפה על האיטלקים בחזית מצרים, ובתוך חודשיים כבשו את קירינאיקה ובכלל זה את בירתה בנגאזי. המפלגות מידי הבריטים החריפו את ההסתה ביהודים. היטלר שלח לל" את 'קורפוס אפריקה' (Afrika Korps) בפיקודו של הגנרל רומל, ובאפריל-מאי 1941 נהדפו הבריטים מקירינאיקה חזרה למצרים.

האיטלקים שחזרו והשתלטו על קירינאיקה האשימו את היהודים בשיתוף-פעולה עם הבריטים, אסרו וענשו קשה כמה מהם, אזרחי צרפת הועברו לתוניסיה ונתיני בריטניה, כ-300 נפש, הועברו לאיטליה, ונכלאו במחנות הסגר. בין המחנות הללו היו צ'יוויטלה דל טרונטו (Civitella del Tronto) שבמרכז איטליה, מצפון לטרמו, בניו אה ריפולי (Bagnò A Ripoli), שליד פירנצה, ובסמוך לגרפה

(Bassano del Grappa), כ-30 ק"מ מצפון לויצ'נצה. ב-1944, אחרי כיבוש צפון איטליה בידי הגרמנים, הועברו הנתינים הבריטים הללו לברגן-בלזן.

בדצמבר 1941 – ינואר 1942 כבשו הבריטים שנית את קירינאיקה, אך במאי-יוני שוב נהדפו משם, והגזירות על יהודי ל" הוחמרו עוד יותר. מוסוליני ציווה 'לפזר' את יהודי קירינאיקה ולכולאם במחנות בל'. בחודשי יוני-דצמבר 1942 הוצאו צווים אנטי-יהודיים רבים, והם פגעו בכול יהודי ל". הצו הראשון הטיל פיקוח חמור על פעילות היהודים בתעשייה ובמסחר, וכן אסר עליהם לקנות, למכור או לחכור נכסי דלא נידי או מפעלי חקלאות הן מאיטלקים 'ארים' והן ממוסלמים. נאסר עליהם גם לעסוק בייבוא ובייצוא של סחורות מאיטליה ואליה, לעסוק בסחר סיטונאי ובכול פעילות הקשורה בהגנה צבאית על ל". כעבור כמה שבועות חוייבו כול הגברים היהודים בני 18-45 בעבודת כפייה, ולשם כך נערך מיפקד כללי של היהודים. באוגוסט 1942 הוקם מחנה עבודה בסידי אל-עזיז (Sidi Azaz). ב-9 באוקטובר פורסם צו המחיל על יהודי ל" את 'חוקי הגזע' שהיו בתוקף באיטליה, והטיל עליהם עוד הגבלות, ביניהן איסור להיות בעלים או מנהלים של בנקים, חברות ביטוח וחברות תובלה, להיות חברים

באגודות שיתופיות ולפרסם כול דבר דפוס שאינו בעל אופי דתי. החוק נכנס לתוקף ב-17 בדצמבר 1942, אך לא הופעל, כי המערכה בל' כבר היתה בשלביה הסופיים, כול קירינאיקה שוחררה, הבריטים המשיכו להתקדם לעבר טריפוליטניה, וב-23 בינואר שיחררו את טריפולי. בכך בא הקץ לשלטון האיטלקים בל' והתחיקה הגזענית בוטלה.

עם החיילים הבריטיים הגיעו גם יחידות עבריות מארץ-ישראל, ובאישור השלטונות הבריטיים החלו לארגן סיוע לחוזרים מהמחנות ולשקם את מוסדות הקהילה. בסתיו 1944 יצאו רוב החיילים העברים מל', והסתמנה הרעה ביחסי המוסלמים ליהודים. לאומנים שחזרו לל' עם סילוק האיטלקים והגרמנים שילהבו את ההמונים בהסתה אנטי-ציונית ואנטי-בריטית. ב-5-7 בנובמבר 1945 התחוללו פרעות ביהודי ל', מהחמורות בתולדותיה: 121 יהודים נרצחו, רבים נפצעו, בתי-כנסת נהרסו, ומאות בתי מגורים ובתי עסק נשדדו ונהרסו. רק ביום השלישי התערב הצבא הבריטי ודיכא את המהומות. הפרעות גרמו זעזוע עמוק בקרב היהודים, שינו מיסודם את יחסיהם עם הערבים, הגבירו את תודעתם הלאומית, חרצו את גורל הקהילה היהודית והגבירו את הרצון לצאת מל' ולעלות לארץ-ישראל. ב-1948 שוב התחוללו פרעות, אך אז התגוננו היהודים והרגו כמה מהפורעים. ב-1950-1951 עלו יותר מ-30,000 מיהודי ל' לישראל. בעקבות מלחמת ששת הימים שוב התחוללו פרעות, רבים יצאו מל' – חלק גדול מהם לאיטליה – ובל' נשארו יהודים מעטים בלבד.

מחנות הסגר וכפייה

במלחמת-העולם השנייה נכלאו יהודים בל' בשני סוגי מחנות:

- א. מחנות הסגר, שהיו מיועדים לנתיני אויב ולחשודים בפעילות עויינת שפעלו מספטמבר 1940 ועד הכיבוש הבריטי בינואר 1943. במחנות ההם היו עצורים יהודים ולא-יהודים;
- ב. מחנות מעצר וכפייה שהוקמו ליהודים בלבד, ושפעלו ממאי 1942 ועד כיבוש ל' בידי הבריטים.

מחנות ההסגר העיקריים לנתיני אויב שהוקמו בל' עצמה היו בתאג'ורה (Tajura) במבצר סידי עבד אל-כרים (Sidi Abd El-Krim), כ-18 ק"מ ממזרח לטריפולי; בבוארת אל חסון (Buerat Al-Hsun), כ-87 ק"מ ממערב לסרת (Sirte) שבטריפוליטניה, ובהון (Hun), כ-227 ק"מ מדרום לסרת. מחנות מעצר קטנים הוקמו בפרברי בנגאזי ובפרברי טריפולי.

תנאי המעצר לא היו חמורים, ויחס השומרים האיטלקים לכלואים היה אנושי. המשפחות יכלו לבקר את העצורים ולתת להם מזון וכסף. לעצורים העניים היה קשה יותר. לעיתים סיפקו שלטונות המחנה מצרכי מזון והעצורים בישלוהו בעצמם, ולפעמים התירו לעצורים לקנות מזון בעיירות הסמוכות. על הכלואים הכבידו ההעברות התכופות ממחנה למחנה והריחוק מבני המשפחה.

ב-1942 הוקמו מחנות הכפייה ליהודים בלבד. המצב בחזית הצריך בדחיפות כוח אדם עובד לעזרת המפקדות הצבאיות.

מחנות הכפייה העיקריים שהוקמו בל"ב-1942 היו סידי אל-עזיז ובקבק (BUKBUK) ליהודי טריפוליטניה, ומחנה ג'אדו ליהודי קירינאיקה. חלק קטן מיהודי קירינאיקה נשלח גם לעיירות הסמוכות לג'אדו ושוכן בבתים שלא במסגרת מחנה, בגאריאן (Gharyan), ביפרן (Jefren) ובתיגרינה (Tigrinna).

מחנה ג'אדו היה המחנה הגרוע ביותר בל". מתוך 2,600 יהודים שהובאו לג'אדו מתו יותר מ-500 מתשישות ומרעב, ובמיוחד ממגיפות טיפוס הבטן וטיפוס הבהרות. המחסור במים, התזונה הלקויה, הצפיפות, והלכלוך הגבירו את ההידבקות.

ג'אדו היה מחנה צבאי לשעבר, מוקף גדל תיל. מפקדיו היו איטלקים וערבים. על גבעה שצפתה על המחנה הוצבה מכונת ירייה לירות במנסים לברוח. אחד הביתנים במחנה היה צינוק למפרים פקודה או לעוברים עבירה קלה אחרת. העוברים עבירות חמורות יותר הועברו לבית-הסוהר בטריפולי.

היהודים שוכנו בעשרה ביתנים ארוכים בלי מחיצות פנימיות. בכול ביתן שוכנו כ-300-350 נפש בתנאי צפיפות רבה. המסגרת המשפחתית נשמרה, אך כדי לזכות בפרטיות מסויימת הקימו המשפחות מחיצות ביניהן משמיכות ומסדינים. תנאי התברואה היו ירודים ביותר.

תחילה ניזונו היהודים ממזון שהביאו עמם, אחר-כך נאלצו להסתפק במזון הדל שסופק במחנה: כ-100-150 גרם לחם ליום ועוד הספקה שבועית קטנה של אורז, מקרוני, שמן, סוכר, תה וקפה. מי שהשיגה ידו השלים את החסר במזון שקנה מרוכלים ערבים שהותר להם להתקרב לגדר. עזרה מסויימת הגיעה מטריפולי.

העבודה שהיתה מוטלת על העצורים היתה פינוי זבל, רחיצת השירותים והעברת חצץ וסלעים ממקום למקום. בדרך-כלל לא היתה מכסת עבודה יומית. לכול ביתן היה אחראי (CAPO), שתפקידו היה לדאוג לסידור העבודה. האחראים אף דאגו לסידור בית-כנסת באחד הביתנים וקבורת המתים הרבים בבית-קברות על גבעה שמחוץ למחנה.

במחנה סידי אל-עזיז היו כ-1,000 גברים יהודים בני 18-45 מטריפולי וסביבתה. רובם פועלים מקצועיים, שגויסו לעבודת כפייה, בעיקר לבניית מסילות ברזל ולשיפוץ דרכים. המפקדים היו איטלקים, אך מדי שבוע ביקרו קצינים גרמנים במדים לעריכת ביקורת. כמעט שלא היו במחנה מבני קבע פרט לשניים-שלושה צריפים, שבהם שוכנו האחראים היהודים. שאר הכלואים היהודים שוכנו באוהלים בלבד. בכול אוהל ארבעה-חמישה אנשים. תחילה לא היה המחנה מגודר אלא שכן בשטח מדברי פתוח ליד העיירה ח'מס (Homs). כעבור כמה חודשים גודר המחנה בגדר תיל. כול הכלואים חולקו לקבוצות קטנות של 50-60 איש, ובראש כול קבוצה עמד אחראי יהודי, והוא פיקח על מילוי המכסה היומית. כול בוקר נערך מיפקד נוכחות קפדני ואחריו יצאו כולם לעבודה מחוץ למחנה בעקירת אבנים ובהעברת חצץ. שעות העבודה היו 06:00 עד 16:00.

המזון היומי היה מורכב מפחות מחצי ק"ג לחם, ואורז או מקרוני בצהריים. מדי פעם הובאו גם קופסאות שימורים. העשירים יותר השלימו את מכסת המזון מן הרוכלים הערבים בסביבה.

כ-350 איש הועברו ממחנה סידי אל-עזיז למחנה בקבק שמעבר לגבול המזרחי של ל" כדי להכשיר כבישים. בראש המחנה עמד מהנדס יהודי, משה חדאד, והוא שגייס את האנשים בסידי אל-עזיז ואחר-כך פיקח על העבודה במחנה. הוא גם ציווה על אנשיו לחפור שוחות כדי להתגונן מפני התקפות המטוסים התכופות של הבריטים. היהודים יצאו לעבודה ב-07:00 וחזרו בשעות הערב. הם עקרו סלעים, עדרו אבנים וסיתתון כדי לסלול מחדש את הכבישים לאורך גבול מצרים. ואולם, הפיקוח היה רופף למדי. המפקד המחוזי האיטלקי בא לביקורת רק כעבור כמה שבועות. בהעדר פיקוח ניסו היהודים לחבל בכוחות ה'ציר' על-ידי סגירת חלק מהכביש לצורך שיפוץ. לפיכך נאלצו כלי-הרכב הנסוגים ממצרים לרדת לשולי הכביש ולשקוע בבוץ. היחסים עם הפיקוד האיטלקי היו מתוחים אך יהודים לא נפגעו מכך.

בדרך-כלל הספיק המזון. הקושי היה מחסור במים, וכן הניתוק המוחלט מכול יישוב. המחנה לא היה מגודר אך לא היה לאן לברוח. היו שהתחלו ויצאו את המחנה באישור הרופא האיטלקי במחנה, ובהדרגה ירד מספר העובדים לכ-200. היהודים נשאו בבקב כחודשיים בלבד, כי ב-6 בנובמבר 1942, עם נסיגת האיטלקים והגרמנים, קיבלו הוראה לחזור בכוחות עצמם לטריפולי.